

Tove Ingebjørg Fjell

Tradisjonell og trygg, spektakulær og individorientert Debatten om individualiseringstendenser i gravferdsseremonier i Norge

Innledning

Folkloristen Lena Marander-Eklund har brukt mange av sine år på å forske på fødselsnarrativer (Marander-Eklund 2000), en faglig interesse vi har til felles. Denne artikkelen til Lenas festskrift handler ikke om kulturelle forestillinger om fødsel, om begynnelsen av livet, men om noe som er tett tilkoblet, nemlig kulturelle forestillinger om døden, om slutten av livet. Jeg har tidligere forsket på endringer i utforminger av dødsannonser (Fjell 2019), samt forestillinger om den døde kroppen (Fjell 2020), og i denne artikkelen vil jeg se nærmere på noen av de nyere elementer i gravferden, denne siste reisen på livets ferd, og mediedebatten knyttet til denne.

En avslutningsseremoni – begravelse eller bisettelse – er å forstå som del av et overgangsritual med en separasjonsfase (fra status som levende til status som død), en overgangsfase eller liminalfase (fra dødsfall til en eller annen form for avslutningsseremoni), og

en integrasjon eller innlemmelse i de dodes rekker (jf. van Gennep 1960). Et ritual kan ha et religiøst eller sekulært innhold, og følger en noenlunde bestemt struktur, med en begynnelse og en slutt, og bestående av bestemte elementer (Klein 1995:15-17). Ritualer som for eksempel avslutningsseremonier er å forstå som:

[k]ollektiva iscensättningar på offentliga platser [som] existerar för att *göra* något, för att signalera något till omgivningen; de är symboler för någonting utanför dem själva (Klein 1995:20; kursiv i original).

Etnologen Ingeborg Svensson, som har studert begravelser av homoseksuelle som døde i AIDS, peker på at avslutningsseremonien i liminalfasen ikke bare gjentar en akseptert struktur, men at den også har et kreativt potensial, altså muligheter til å gjøre forandringer (Svensson 2013:56-57). Slik spontanitet, kreativitet og improvisering står ikke i motsetning til et ritual, men er del av det, i tillegg til ritualets etablerte handlingssekvenser, ifølge etnologen Hanna Jansson (Jansson 2021:60). Det er slik kreative elementer jeg fokuserer på i min studie, og den mottakelsen disse improviseringene får.

For å sette endringene inn i en større sammenheng, vil jeg vil først kort introdusere de fem fasene i dødens historie, og særlig den femte fase, hvor mitt fokus er. Den franske historikeren Philippe Ariès er kjent for å ha skissert fire faser eller mentaliteter i dødens historiske utvikling, som går over 1000 år i den vestlige verden (Ariès 1974). Disse fire fasene betegnes som «den temmete død», «selvets død», «den andres død» og «den forbudte eller usynlige død». De engelske betegnelsene for de fire fasene er henholdsvis middelalderens «tamed death», renessansens «one's own death», romantikkens «thy death», og modernitetens «forbidden death» (Ariès 1974). Det er helst den fjerde fasen, også omtalt som den forbudte eller usynlige død, som har vært omtalt og behandlet i studier om døden, slik den fremsto på 1900-tallet og nesten frem til vår egen tid. Men ideen om en usynlig død og en forbudt død passer dårlig for vår egen tid. Sosiologen Michael Hviid Jacobsen har derfor skissert en femte fase i dødens historie, som tar for seg

dødens tilbakekomst og synlighet. Han kaller denne fasen for den «spektakulære død», med utgangspunkt i den massemedierte død, der et avgjørende trekk er individorientering eller individualisering (Jacobsen 2009). Sosiologen Tony Walter har studert den samme fasen, altså overgangen fra den forbudte død, til en fase der døden er «pervasive» eller gjennomgripende og tett på i vanlige folks liv, og ikke bare i den massemedierte død, der døden er på god avstand (Walter 2018). Med individualisering, i denne artikkelen også omtalt som individorientering, forstås forestillingen om frie valg og frihet fra gitte strukturer og tvang, til muligheten til og kravet om å skape seg selv (jf. Bauman 2006:46-50). Endringene i dødens historie og overgangen til den femte fase, forklarer Michael Hviid Jacobsen, henger sammen med «... the accelerated and intensified processes of individualization, informalization, re-ritualization, commercialization, professionalization, anesthetization and the complex criss-crossing of these processes that fundamentally impact and alter our encounter with and experience of death, dying and bereavement» (Jacobsen 2013:17). Denne gjenfødselen av døden «... has been developing contrary or complementary to the medicalization of death, dying and bereavement, and, on the other hand, as a response to political and social changes celebrating individual autonomy» (Jacobsen 2013:27-28). Individorienteringen, eller den personlige tilretteleggingen i avslutningsseremonier, er drøftet i noen forskningsarbeider som angår norske forhold, og jeg vil trekke disse nærmere inn i analysen (Sommer 2019; Utby 2019; Høeg 2023), i tillegg til i noen grad å trekke inn arbeider som angår andre nordiske land (f.eks. Jansson 2021a; 2021b; Svensson 2013).

I denne studien som setter søkelys på trekk i den femte fase i dødens historie, vil jeg diskutere eksempler på ulike individorienterte avslutningsseremonier i Norge. I økende grad forventes at avslutningsseremonien forteller noe om hvem avdøde var som person, eller hvordan denne eller dennes nærmeste ville at omgivelsene skulle huske vedkommende. Hvilke elementer i avslutningsseremonien blir oppfattet å representere akkurat denne personen som nå er i gang med sin siste reise? Og hvordan utspilles debatten om den nye trenden i avslutningsseremonier? Målet med studien er å

vide de endringene som skjer i gravferdspraksiser, og hvor konfliktlinjene går.

Metode, materiale og forskningsetikk

For å besvare forskningsspørsmålene har jeg studert et mediemateriale, som er knyttet til både omtaler av utradisjonelle, og i noen grad spektakulære gravferder, og noen debatter som har funnet sted om denne endringen. Jeg har benyttet meg av databasen Atekst, der jeg har søkt på kombinasjoner av ordet «gravferd» i kombinasjon med ord som «personlig», «individuell», «unik», «tilrettelegging», «spektakulær», og navn på ulike stemmer i den pågående debatten om personlig tilrettelegging av gravferder, så som gravferdskonsulentene Kai-Roar Bjerkeengen og Mona Grudt, samt presten Ingeborg Sommer. Søkeperioden er perioden 1. januar 1990 – 31. desember 2022, et tidsrom som dekker det meste av formingen av den femte fase i dødens historie. Datasettet består av 40 artikler og 6 leserinnlegg, hvor sistnevnte kategori er ført i penen av gravferdskonsulenter på den ene side og på den annen side, representanter for kirken, så som prester. De aller fleste medieklippene er hovedsakelig fra årene 2014 – 2022 (41 av 46 medieklipp), og den kristne avisen *Vårt Land* hadde flest medieklipp om temaet (7). Publikasjonene dekker hele landet, der noen er riksdekkende, mens andre er region- eller lokalaviser.¹ I materialet er også fire publikasjoner som ikke er fra aviser, men fra magasiner og ukeblad, som har hatt lengre artikler om personlig tilrettelegging av gravferder, og jeg har valgt å ta disse med.² Jeg har også valgt å trekke inn en debatt om temaet, som ble sendt på riksdekkende TV/radio (NRK2022), der to fremtredende debattanter som også opptrer

---

1 Medieklippene fra riksdekkende publikasjoner er hentet fra følgende: NTB, NRK, *Aftenposten*, *VG*, *Dagbladet*, *Vårt Land*, *Dagen*, *Kapital*. Medieklippene fra regionale og lokale publikasjoner er hentet fra *Adresseavisen*, *Adressa*, *Romerikes Blad*, *Drammens Tidende*, *Opp.no*, *Østlands-Posten*, *Bergensavisen*, *Telemarksavisa*, *Moss Avis*, *Fredrikstad Blad*, *Akershus Amtstidende*, *Harstad Tidende*, *Gjengangeren*, *Bladet Stjørdal*, *Rana Blad*, *Nidaros*, *Arbeidets Rett*, *Sør-Trøndelag*, *Budstikka*.

2 Disse er *Magasinet Plot*, *Vi.no*, *Fagpressenytt*, *Kvinner og klær*.

som intervjuobjekter og skribenter av leserinnlegg, deltok. Jeg har gjort en tematisk analyse (Braun og Clarke 2006), der jeg har kodet forskningsmaterialet i to hovedkategorier, for det første beskrivelser av endringer i gravferder, og for det andre problematisering av endring i disse. Under sistnevnte hovedkategori har jeg delt inn i to temaer, nemlig posisjonering av henholdsvis gravferdskonsulenter og kirkens representanter.

Ulike typer avslutningsseremonier i Norge

Avslutningsseremonier har i lang tid fulgt et bestemt mønster, der en har kunnet ta seg få individuelle friheter. Kulturhistorikeren Bjarne Hodne beskriver ut fra et arkivmateriale, hvordan gravferder i det gamle bondesamfunnet fulgte et noenlunde bestemt mønster, etter hva som var lokale, regionale eller nasjonale skikker (Hodne 1980:80-132). Også i dag følges noen bestemte mønstre, men det er større variasjon, og individorienteringen uttrykker variasjonen.

Hvis en ser bort fra at det er mulig å velge helt bort en avslutningsseremoni, så har en i Norge tre seremonivalg. Disse er religiøs gravferd; humanistisk avskjedsseremoni; og livssynsåpen seremoni. Når jeg refererer til religiøs gravferd menes i denne sammenhengen kristen gravferd, som finner sted i et kirkerom. Det vil finnes andre typer religiøse gravferder, så som muslimske, buddhistiske osv., som jeg ikke vil behandle i denne artikkelen. Den religiøse gravferden følger et bestemt mønster, der f.eks. presten leder seremonien, der religiøse salmer og lesing av bibelvers inngår, men der, i våre dager, familie og venner i økende grad er delaktig, blant annet ved å lese minneord over avdøde, eller fremføre dikt eller sang. En kiste står fremme ved alteret, og når seremonien er over, går presten ut først, fulgt av kisten, båret av seks familiemedlemmer eller venner, og hvor den nærmeste familien går først etter kisten, og andre følger på. Hvis det er en kistebegravelse, føres kisten til gravplassen, hvor den settes i jorden, og presten leser bibelvers og det synges en siste salme. Hvis avdøde skal kremeres, og siden urnebegraves eller

askespres, senkes enten kisten i gulvet, eller kisten føres ut i en bil og kjøres til krematoriet.

Videre finnes humanistisk avslutningsseremoni, før 2006 kalt borgerlig begravelse eller bisettelse, i regi av Human-etisk forbund (Aas 2021). Her holdes ofte seremonien i et ikke-religiøst rom, eller i et religiøst rom, der kors og andre religiøse symboler kan, men ikke må være tildekket. Mønsteret i en slik seremoni, hva som kommer først og sist, kan minne om en religiøs gravferd, med unntak av at det liturgiske innholdet byttes ut med en ikke-religiøst innhold, kristne salmer byttes ut med andre musikalske innslag og at en seremonileder fra Human-etisk forbund leder seremonien (Utby 2019:51).

Til sist finnes alternativet livssynsåpen eller personlig avskjedsseremoni, som Kulturdepartementet i 2012 lanserte som en mulighet fri fra bestemte religiøse eller humanistiske retningslinjer (Aas 2021). En livssynsåpen avskjed kan foregå inne eller ute i privat eller offentlig rom, i et religiøst og et ikke-religiøst rom, med religiøse og ikke-religiøse musikalske og andre innslag, og der seremonien kan ledes av en prest, en begravelsesagent, et familiemedlem, eller en annen. Det kan være elementer av flere religioner involvert, f.eks. fra kristendommen, fra islam eller andre (Utby 2019).

Det er ikke vanntette skott mellom de ulike seremonitypene, men de er inspirert av hverandre, og gjenkjennbarheten er stor. På den ene side kan det gjenkjennbare gi trygghet og tilhørighet, hvilket kan være viktig for etterlatte som kanskje er med til å arrangere en gravferd for første gang i sitt liv, og på kort varsel. På den annen side kan de kreative elementene gi rom for å kommunisere noe om den søster, far eller barn som er gått bort. Men uansett hvilken seremonitype som velges, kan en slå fast at individorienteringen, det unike, valgfriheten, og i noen tilfeller det mer spektakulære i de senere år har fått en større plass.

Eksempler på individorientering

Søkelyset på individet – den avdøde – kan være til stede både før, etter og under avslutningsseremonien. Dette er en utvikling som har pågått i noen tiår, og som fremdeles pågår for fullt. Etter de fleste dødsfall vil de etterlatte publisere en dødsannonse før selve seremonien. Studier viser en del endringer over tid i utformingen av slike annonser (Wiggen 2000; Fjell 2019). Eksempler på endringer er symbolbruk og formuleringer i annonsene. Symbol var ikke vanlig i dødsannonser før etter annen verdenskrig, og da var det kun ett symbol som gjaldt, nemlig korset. Ikke før på 2000-tallet, ble det observert andre symboler, som blant annet sykler, kjæledyr og musikkinstrumenter. Når et annet symbol enn det aller vanligste velges, må en anta at det er ment å skulle fortelle noe om den avdøde: Etterlatte etter en avdød som verken likte musikk, eller spilte selv, ville sannsynligvis ikke ha valgt et musikkinstrument i dødsannonsen. Det samme gjelder formuleringer i dødsannonsene: Mens det på 1960-tallet ble konstatert at «min kjære kone døde stille» og «vår kjære bror er død», brukes det 50 år senere et mye mer blomstrende språk, som «min elskede, fantastiske livspartner og beste venn sovnet stille inn, omgitt av sine nærmeste» og «vår rause og morsomme bror døde stille i dag» (jf. Fjell 2019). Noen er enda mer kreative i formuleringene i omtalen av en nærståendes død: Det refereres verken til at en person er død eller sovnet stille inn, men til at vedkommende «parkerte crocsene i campingvognen» (*Finnmark Dagblad* 2022): Her må man anta at det kan gjøres en kobling til at avdøde både hadde en campingvogn, og at han likte å tilbringe tid i denne.

Etter avslutningsseremonien, f.eks. i utformingen av avdødes gravstein, kan en utover fra 1990-tallet finne avdødes signatur, eller fotografi, som begge uttrykker en individorientering (Gustavsson 2003:34-35, 2003:85, 102; 2011:75). Men også her går grensen et sted, og det er lokale bestemmelser. Etterlatte etter et Hells Angels-medlem fikk i Oslo ha hodeskallevinger på gravsteinen, mens på vestkysten fikk ikke etterlatte etter medlem i MC-klubben

Nevermind ha klubbens logo på gravsteinen, et dødninghode med en narrehatt. Det lokale kirkelige fellesrådet avgjorde søknaden:

‘Det var rett vondt og ubehagelig å se på dette bildet’ skriver et av fellesrådsmedlem [sic] som frykter de ‘villeste’ symboler dersom Nevermind-logoen blir godtatt. En annen representant synes selve hodeskallen er problematisk. Kanskje bildet av en harley [motersykkel, red. anm.] hadde vært bedre (Friestad 2015, siste parentes i original).

Bispedømmerådet kom til samme konklusjon, men foreslo en neddempet logo uten farger. Imidlertid ble også dette avslått av det lokale kirkelige fellesrådet. Sistnevnte fant hodeskallen, underlig nok, usømmelig på en kirkegård, og heller ikke stjerneadvokaten John Christian Elden nådde gjennom i ankebehandlingen i retten (ibid.)

Ikke alle velger å ende sine dager på en gravplass, men får asken spredd. Også her ser en at etterlatte i planleggingen av askespredningen søker etter steder som betydde noe spesielt for avdøde, som et fjellområde som avdøde ofte besøkte, eller et skjærgårdsområde, der hen ofte fisket (Fjell 2020:113; Hadders 2014:201; Høeg 2023:62; Jansson 2021a:65; Jansson 2021b: 179). Askespredning ble tillatt i Norge fra 1997, etter en lovendring i Gravplassloven (§20). Kirken reagerte kraftig både før og etter lovendringen. Først i 2012 åpnet Bispemøtet for askespredning i regi av Den norske kirke, men prester kan reservere seg mot å forrette i en bisettelse der det planlegges askespredning (Kalseth-Iversen 2015), på samme måte som leger kan reservere seg mot å utføre abortinngrep.

Det er imidlertid særlig i selve avslutningsseremonien at individet – den avdøde – trer klarest frem. Ett eksempel er fra begravelsen til en av de 77 drepte etter 22. juli 2011, Monica Iselin Didriksen, som kalte seg selv for «såpeboblepiken». I programmet, som ble gjengitt i mediene, sto å lese: «Monica Iselin satte stor pris på å blåse såpebobler og sende gode tanker opp i sfæren. Bli med å sende en tankefylt boble med kjærlighet til Monica» (Torheim og Vold 2011). I kirken ble det delt ut såpeboblebeholdere til de sørgende, og «kisten

ble båret ut gjennom en himmel fylt med såpebobler» (Bajoghli og Kultorp 2011).

Da den motocross-interesserte ungdommen døde av sykdom, ble motorsykkelen med inn i kirken den dagen gravferden fant sted, sammen med drakt, hjelm, støvler og briller. Kameratene fra motocross-miljøet sto klar med motorsyklene utenfor kirken, og startet dem opp da kisten ble båret ut. Faren sa det slik: «Motocross var livet hans og vi ville at han skulle få en begravelse han selv ville likt og en seremoni der alle vennene fra motocrossmiljøet kunne få delta» (Barth-Nilsen og Gauteplass 2014). Den samme lenken mellom den avdøde og elementer i avslutningsseremonien finner vi i friluftsmannen som fikk sekken, kompasset og en halefjær av en tiur på kisten (Afret 2021); den avdøde ungdommens kiste som ble tagget av kameratene (Mathisen 2012); Liverpool-tilhengeren som fikk Liverpool-rød kiste og kistebærere ikledd Liverpool-drakter (Strømnes 2022), eller muligheten til å begraves i den lokale fotballklubbens farger (Stoksvik og Elgaaen 2022); eller den eldre kvinnen, som da hun levde, elsket turene til Det karibiske hav, og som fikk sambamusikk i avslutningsseremonien i kapellet:

Da sambarytmene bredte seg i kapellet, var det som om både mamma og pappa befant seg i Karibien, forteller Agnete om stemningen som musikken skapte i Vestre gravlund kapell i Oslo. Foreldrene hennes hadde reist på cruise i Karibien flere ganger, og hadde fantastiske minner derfra, noe de fortalte entusiastisk om til familien. -Derfor var det riktig for oss å ta avskjed med mamma på denne måten. Hun elsket en fest, og var opptatt av at vi ikke skulle sørge over henne, men fortsette å leve livet (Afret 2021).

Den samme tydelige koblingen mellom det avdødes individet og dennes interesser på den ene side, og på den annen side, elementer i avskjedsseremonien, beskriver kulturviteren Vilde Ørsje Utby (2019). I dette tilfellet hadde avdøde tidligere vært mye involvert i friidrett:

En person som satt på fremste benken til venstre hadde på seg en jakke i sterk farge. Inngangsmusikken ble stoppet, og vi som var til stede forsto at seremonien var i ferd med å starte. Personen i den knallfargede jakken gikk opp og stilte seg bak kisten. Det var helt stille i salen. Personen løftet den ene armen opp mot taket og sa med hevet stemme: «Innta plassene, klar» og et startskudd ble fyrt av (Utby 2019:60).

Her skapes en veldig tydelig kobling mellom den avdøde og mellom elementer i avslutningsseremonien. Ingeborg Svenssons studie gir også en rekke eksempler på hvordan elementer i avslutningsseremonien søker å kommunisere noe om hvem avdøde var som person (se f.eks. 2013:179 ff). Etterlatte ønsker å være ærlig og tro overfor den avdøde, slik hen var, da hen levde. Men denne type koblinger kritiseres også, og noen påpeker at det er «mer 'stæs]' og at folk legger mer status i gjennomføringen av begravelsen enn tidligere» (Skogvang 2017). Hvordan foregår så debatten om individorienteringen av avslutningsseremonier i Norge?

Debatten om individorienteringen

Det har vært noe, men ikke veldig mye offentlig debatt om denne endringen. Posisjonene er følgende: På den ene side står etterlatte, i tillegg til gravferdsbyråer som tilbyr tjenester som muliggjør en sterkere individorientering, så som for eksempel gravferdsfirmaet «Personlig gravferd». Det nevnte gravferdsfirmaet understreker at det ikke er noe galt med tradisjonelle gravferder, men formidler på egen hjemmeside: «Det kan ikke være sånn at alle seremonier skal være like. Gjennom et helt liv tar vi mennesker forskjellige valg, og når vi dør, bør det også være rom for å kunne ta egne personlige valg» (Personlig gravferd 2023). På den annen side står særlig representanter for kirken (prester og organister), men også seremoniledere utenfor kirken.

I debattene har hovedsakelig tidspunkt for avslutningsseremoni, samt bruk av bilder og valg av musikk vært diskutert. Når det gjelder tidspunkt for avslutningsseremonien, er det i all hovedsak

gravferdsbyrået «Personlig gravferd» som har frontet dette, både i debatter og på sine nettsider:

Vi har erfart at det for mange er utfordrende å kunne stille opp i seremonier når disse tradisjonelt avholdes på dagtid på hverdager, på tidspunkter da folk flest er på jobb. Vi ønsker å fremme muligheten for seremonier på ettermiddag og kveld, i tillegg til å kunne bruke lørdager og søndager. Vi tror at dette vil ha stor betydning og gi mange flere muligheten for å kunne delta og ta et siste farvel. Seremoni på kveldstid vil også kunne gi en helt annen stemning ved bruk av levende lys (Personlig gravferd 2023).

I en debatt hevder gravferdsbyråets leder at hans byrå tilbyr dette, fordi det finnes et visst behov for denne type individuelle tilrettelegging. Gravferdsbyråets leder presiserer at det vil bli «en utfordring» å få prester og organister til å stille opp utenom ordinær arbeidstid (Johansen 2022).

Diskusjonen om bruken av bilder handler om at noen etterlatte ønsker å vise video eller bilder av avdøde på storskjerm i avslutningsseremonien. Enkelte prester og biskoper ønsker ikke dette, og argumenterer med at det ikke passer inn, at det kan virke distraherende og at særlig video kan gi sterke inntrykk på gravferdsfølget (Utby 2019:64).

Presten Ingeborg Sommer, som både har deltatt i debatter om valgfrihet i kirkens avslutningsseremonier, har også adressert temaet i et forskningsarbeid om personlig tilrettelegging av gravferder (Sommer 2019). Her problematiserer hun at den første etterlatte møter oftest er representanten for gravferdsbyrået og ikke presten, og at det derfor kan dannes noen feile inntrykk av hva prester aksepterer og ikke aksepterer: «Det ble henvist til at prestene hadde det overordnede ansvaret. Dette stemmer jo, men i verste fall kan dette få prestene til å fremstå mer som makt- og myndighetspersoner enn som fagpersoner» (Sommer 2019:12). I ett av Sommers caser, satt etterlatte på prestens kontor i samtale med gravferdskonsulent og prest. Det ble her gjort avtaler med gravferdskonsulenten, mens presten ble oversett: «Videre fulgte en drøfting mellom

de pårørende om musikk, sanger, salmer og antall vers osv. Presten ble ikke inkludert i samtalen, hverken som fagperson eller i kraft av sitt ansvar for gravferden, til tross for at de satt på prestens kontor» (Sommer 2019:14). Sommer refererer videre til ett tilfelle der uttrykket «å kjøpslå med prestene» ble brukt. I en samtale mellom etterlatte og gravferdskonsulent, der Sommer var observatør, spurte etterlatte om det *måtte* være tre salmer i en kirkelig begravelse, eller om det gikk an å redusere fra tre salmer til færre, hvorpå gravferdskonsulenten svarte: «Nei, det må det faktisk ikke [*det må ikke være tre salmer*], vi kjøpslår ofte med prestene om – nei huff da [*gravferdskonsulenten ser bort på forskeren, som også er prest*] – om å droppe salme to til fordel for solonummer, så det går an» (Sommer 2019:12). Sommer opplever at gravferdsbyråer i noen tilfeller presenterer kirkens avskjedsseremonier som en «tvangstrøye» som en kan komme seg ut av med litt forhandling, snarere enn en trygg ramme (Sommer 2019:12), og ifølge henne synes prestens rolle i økende grad å ha blitt underordnet gravferdsbyråenes. Likevel kommer det frem i Sommers forskningsarbeid at prestene i noen grad tilpasser seg en ny tid og nye krav fra sørgende etterlatte:

I gravferdskonferansen gikk de pårørende gjennom salmene som deres mor hadde ønsket til gravferden og strøk alle versene som handlet om synd. Og da presten i samtalen senere sa at talen ville handle om «livet og døden og håpet», uttrykte de pårørende at dette passet godt. De var ikke «keen» på å høre om synden (Sommer 2019:41).

Det samme engasjementet viser Ingeborg Svensson til i studien av begravelser av homoseksuelle etter HIV-epidemien på 1980-tallet (2013). Her er venner av avdøde særlig opptatt av ordet «synd» i en salme ble benyttet i deres venns begravelse, og en av dem kommenterte: «Vad var det för djävla psalmer?» (Svensson 2013:192). Den aktuelle salmen som ble diskutert i vennegruppen, *Amazing grace*, har strofer som «Jag kommit hem, jag vilsen var / var blind, men nu jag ser» og «Jag kom ur tvivel, mörka djup / ur vanmakt och ur skam» (Svensson 2013:192-193), og ble oppfattet som en

understreking og en sementering av stigmatisering av homoseksualitet, og at den derfor ikke passet til å formidle noe om avdødes levde liv.

Etterlatte tar altså en langt mer aktiv rolle i planleggingen av avslutningsseremonier, enn hva var tilfelle for noen tiår tilbake. Særlig kommer dette til uttrykk når det gjelder valg av musikk, og her er forventningene store til selv å kunne få velge (jf. Sommer 2019:44).

Musikk er sentralt i avslutningsseremonier, og ifølge Sommer er valget av musikk noe av det viktigste, og det som etterlatte har størst forventninger til (Sommer 2019:44). For noen tiår siden besto musikalske innslag av kristne salmer, men i økende grad er annen type musikk kommet inn. Det er flere reaksjoner på den endringen som skjer, og konflikter kan oppstå ved nettopp valg av musikk, i tillegg til at det er store lokale variasjoner: Det som én sogneprest eller organist ikke godtar, kan en annen sogneprest eller organist i nabokommunen godta (NRK 2022). Etterlatte, kanskje på vegne av avdøde, ønsker musikk som avdøde likte, eller som de mener forteller noe om avdøde. Tilbake i 2003 ble det rapportert det om presters og særlig organisters motstand mot bruk av cd-spillere og stereoanlegg, og «svært moderne» musikkinnslag, som Beatles, Dire Straits og Elvis (Borrevis 2003). I andre tilfeller har etterlatte valgt ut musikk, der teksten eller bolker av teksten oppfattes som upassende. Det kan være dreie seg om upassende ord i teksten, som prest, organist eller en seremonileder i en livssynsåpen seremoni mener bryter med en oppfattelse av verdighet i avslutningsseremonien (jf. Utby 2019:64). Utby refererer i sin forskning til en seremonileder som understreker at han alltid sjekker musikken som etterlatte har valgt, for å luke ut upassende tekster, knyttet til sex, vold og drap, eksempelvis AC/DCs «Highway to hell». Men han påpeker også at «det skal være ganske langt ut på jordet, før jeg sier nei» (Utby 2019:64). Noen ganger glemmer seremonileder å sjekke teksten i den utvalgte musikken, noe som skjedde i en humanistisk gravferd, der Frank Zappas «Bobby Brown» ble avspilt, med fraser som «Eventually me and a friend / sort of drifted along into S&M / I can take about an hour on the tower of power / as long as I get

my little golden shower» (Zappa 1979). Ifølge seremonilederen reagerte ingen av de etterlatte, men hun selv opplevde det krevende (Utby 2019:65).

Individuelle ønsker kan innbefatte ønske om fravær av prest og kristne salmer, eller ønsker om musikktekster med banneord, eller innslag som bare få år tidligere var utenkelige; ballongslipp, fargerike kister, champagneskål og fyrverkeri, eller det å ha med motorsykelstøvler inn i kirkerommet i bisettelsen til en motorsykkelinteressert ungdom, eller det å holde gravferden på kvelden eller i helgen, slik at flere kan delta i seremonien.

Kritikken mot endringene begrunnes også i en bekymring for at begravelser skal bli de nye statusmarkørene. En gravferdskonsulent understreker at ikke alle har råd til den kjente fiolinisten Arve Tellefsen, eller et jazzband: «Og se på begravelser på statens regning. Det er jo ikke måte på, det kan koste nær sagt hva som helst» (Borrevisk 2003.) Sosiolog Per Tanggaard, som både har forsket på temaet døden og har erfaring fra Kirkerådet og Gravferdsrådet, er ikke bekymret for utviklingen, men har likevel noen kritiske tanker:

Per Tanggaard advarer mot «feinschmecker-begravelser», og håper at det ikke oppstår klasseskiller mellom ulike typer begravelser. – Det er viktig at alle får en fullverdig begravelse. Jeg har vært i noen spektakulære begravelser, men da mister jeg følelsen av trygghet. Man kan glemme sorgen om en begravelse ligner for mye på et vanlig *event*. I stedet for å sørge, kan regien få for mye fokus (Skogvang 2017, kursiv i original).

Det samme argumentet fremføres av prest Ingeborg Sommer, som mener at mye har endret seg de senere år, og at det i dag er stort spillerom for å imøtekomme de fleste ønsker innenfor de rammene som kirken kan tilby. Men det viktigste for denne presten er at det bør være en ramme som er lik fra gang til gang, at det er gjenkjennbart og dermed trygt, og at en seremoni ikke skal avhenge av hvilke ressurser familien har, eller hvem avdøde var: «Det er ikke slik at vi alle har hatt fantastiske liv som kan feires i en gravferds-seremoni», uttalte presten Ingeborg Sommer i en debatt om personlig

tilrettelegging av avskjedsseremonier, og fortsatte med å peke på at vi alle ikke er ressurssterke og kreative (NRK 2022). I døden må det også være plass til vanlige, kjedelige liv, «og til de livene der mye har gått i stykker», og det kan ikke være sann at «prestasjonskulturen, der mennesker jobber livet av seg for å få til livet, nå ikke en gang [tar] slutt ved døden. For å være et vellykket menneske må du kline til med en skikkelig god begravelse også» (Bergheim og Pecori 2020). I forskningsarbeidet er Sommer enda tydeligere på at de fleste liv ikke er ekstraordinære liv, og innbakt i dette ligger også en kritikk av gravferdsbransjen:

I det meste av gravferdsbyråenes kommunikasjon, blir fokuset på avdødes liv løftet frem på en måte som gir inntrykk av at dette er et pluss. Det er selve byråets oppdrag å designe gravferder i avdødes ånd. Det er likevel en opplagt svakhet ved dette utgangspunktet: Det bygger på forestillingen om at avdøde var et spennende menneske som vi kan samles rundt og hedres i fellesskap. Realiteten er imidlertid at avdøde stort sett var et alminnelig menneske – med gode og dårlige sider. Og et vesentlig problem er at de ulike pårørende kan ha svært ulik relasjon til avdøde. Kanskje var «Per» en fantastisk ektemann, men en dårlig far? Noen har hatt yrkeskarrierer som har vært med å gi livet identitet og innhold. Andre har virket i det stille og det er ikke så mye å spinne rundt. Atter andre igjen har strevd gjennom hele livet, med f.eks. rus, og alle relasjoner er borte eller brutt (Sommer 2019:58).

Individorienteringen stiller nye krav til oss: Nå skal vi finne ut av gravferden selv, vi skal alle finne ut av døden selv, og kanskje er ikke alle i stand til det, er prestens budskap (NRK 2022). I den moderne tidsalder der mye mer flyter nå enn det gjorde tidligere, går man ikke inn i noen mønstre fasttømret av tidligere generasjoner (Sommer 2019:49). I dag er vi alle ansvarlig for presentasjonen av oss selv, i livet og også i døden.

Avslutning

I den femte fase i dødens historie, er individualisering sentralt. Individorientering har en sett lenge i andre ritualer som for eksempel bryllup, og nå er tiden kommet til gravferdene. Gravferdspraksisene liberaliseres og individualiseres som veldig mye annet i vårt samfunn. Særlig viktig synes valget av musikk å være, samt gjenstander som benyttes i seremonien, og når det gjelder askespredning, synes valget av sted å være viktig. De etterlatte, eller den avdøde selv, har fått større innflytelse over seremonien enn hva tidligere var tilfelle. Debatten om denne endringen foregår først og fremst mellom gravferdsbyråene på den ene siden, og på den annen side, prester og organister. Mens sistnevnte synes at den like strukturen og det gjenkjennbare avslutningsritualet inngir trygghet og styrke, og at individualiseringen av avslutningsseremonier kan ha gått for langt, understreker førstnevnte viktigheten av at individuelle ønsker i større grad må høres. Det ser ut til at særlig representanter for kirken ser ut til å trekke i nødbremsen, ved å understreke at en avslutningsseremoni med et noenlunde fast mønster gir trygghet i en vanskelig situasjon, og at i døden er vi alle like, og at alle statusforskjeller og klasseskiller opphører da. Gravferdsbyråene hevder på sin side at det absolutt skal være plass til de faste mønstrene, som gjenkjennes som trygt, men at det også skal være plass til noe annet, for dem som ønsker det, for i livet har vi aldri vært like, så hvorfor skal vi være det i døden.

Kilde- og litteraturhenvisninger

- Ariès, Philippe 1974. *Western attitudes toward death. From the Middle Ages to the present*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Bauman, Zygmunt 2006. *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget.
- Braun, Virginia og Victoria Clarke 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 377-101.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2019. Continuities and Changes in Death Notices, the 1960s and 2010s. *Arv – Nordic Yearbook of Folklore*, 75:35-53.

- Fjell, Tove Ingebjørg 2020. The Coffin, the Urn and the Ashes. Conceptions of Death. *Ethnologia Scandinavica*, 50:103-120.
- Gennep, Arnold van 1960. *The rites of passage*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gustavsson, Anders 2003. *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor, tankar och idéer i vår egen tid*. Oslo: Novus forlag.
- Gustavsson, Anders 2011. *Cultural studies on death and dying in Scandinavia*. Oslo: Novus Press.
- Hadders, Hans 2014. Cremation in Norway: regulation, changes and challenges. *Mortality*, 18(2):195-213. DOI: 10.1080/13576275.2013.786033
- Hodne, Bjarne 1980. *Å leve med døden. Folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo: Aschehoug.
- Høeg, Ida Marie 2023. Accomodation of ash scattering in contemporary Norwegian governance of death and religion/worldview. *Approaching Religion*, 1:54-72. DOI: <https://doi.org/10.30664/ar.121699>
- Jacobsen, Michael Hviid 2009. Den femte fase – med Philippe Ariès ind i det 21. århundrede. Anders Gustavsson (red.): *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Uppsala: Acta Academicae Regiae Gustavi Adolphi CVII. s. 15–40.
- Jacobsen, Michael Hviid (red.) 2013. *Deconstructing Death. Changing Cultures of Death, Dying, Bereavement and Care in the Nordic Countries*. Aarhus: University Press of Southern Denmark.
- Jansson, Hanna 2021a. Grankvistar, äppelkaka och improvisation: Erfarenheter av arbetet bakom personliga begravningsritualer. *Tidsskrift for kulturforskning*, 2:59-77. <https://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/2044/2018> (19.03.2023).
- Jansson, Hanna 2021b. Ashes, Law and (Dis)Order. Negotiations on Authority in Ash Scattering Riuals. *Ethnologia Scandinavica*, 51:171-187.
- Klein, Barbro (red.) 1995. *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Stockholm: Carlssons.
- Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassloven) 1997. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32?q=gravferdsloven#shareModal> (30.03.2023).

- Marander-Eklund, Lena 2000. *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel.* Doktoravhandling. Åbo: Åbo Akademi.
- Sommer, Ingeborg 2019. Har Gud alle tider i sin hånd? Om personlig tilrettelegging av gravferder i det 21. århundre. Kirken.no. https://www.kirken.no/contentassets/7d3e010607904d1f99600d5c66efa551/rapport_bispem%C3%B8tet.pdf (27.03.2023)
- Svensson, Ingeborg 2013. *Liket i garderoben. Bögar, begravningar och 80-talets hivepidemi.* Stockholm: Ordfront förlag.
- Utby, Vilde Ørsje 2019. «I avdødes ånd.» En kulturvitenskapelig analyse av livssynsåpen seremoni ved gravferd. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Walter, Tony 2018. The pervasive death. *Mortality*, s. 1-16. DOI:10.1080/13576275.2017.1415317
- Wiggen, Geirr 2000. *Quando corpus morietur... Dødsannonser i Norge gjennom det 20. hundreåret.* Oslo: Novus forlag.
- Aas, Per Anders 2021. Borgerlig begravelse i Store norske leksikon på snl.no. https://snl.no/borgerlig_begravelse (21.12.2022)

Kilder

- Afret, Bjørg 2021. Ballongslipp, sambarytmer, fargerike klær og personlig dekorerte kister. Vi.no. 21. mars. <https://www.vi.no/familie/ballongslipp-sambarytmer-fargerike-klaer-og-personlig-dekorerte-kister/73544455> (05.01.2023)
- Bajoghli, Sæba og Heidi Kultorp 2011. Mintes Monica med såpebøbler. *Bergens Tidende* 21. august. <https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/VQxo6/mintes-monica-med-saapebøbler> (04.01.2023]
- Barth-Nilsen Kate og Tordis Gauteplass 2014. Flere vil ha spesielle begravelser. NRK.no 24. mars. <https://www.nrk.no/osloogviken/onsker-spesielle-begravelser-1.11622686> (04.01.2023)
- Bergheim, Ingeborg Misje og Evelyn Pecori 2020. I avdødes ånd. *Vårt Land*, 29. februar.
- Finnmark Dagblad* 2022. Dødsannonse 22.juni.
- Friestad, Erlend 2015. Får ikke ha hodeskalle på graven. *Vårt Land*, 5. november.

- Johansen, Elias Bakken 2022. Vil utfordre de tradisjonelle begravelsene. *Vårt Land*, 24. mai.
- Kalseth-Iversen, Randi Grete 2015. Prester avviste begravelse. *Opp*, 6. mars.
- Mathisen, Olav Brekke 2012. Dødstrendy. *VG Helg*. 10. november.
- NRK 2022. Dagsnytt 18. 24. mai. <https://tv.nrk.no/serie/dagsnytt-atten-tv/202205/NNFA56052422/avspiller> (23. februar 2023)
- Personlig gravferd 2023. Nettside for gravferdsbyrå. <https://personliggravferd.no/> (20. januar 2023)
- Skogvang, Hanne Linn 2017. Begravelsen – nok en arena for personlig valg. *Magasinet Plot*, november.
- Stoknes, Marthe og Vilde Elgaaen 2022. Rykket opp – senkes ned. Moss FK-farger både på tribunen og kirkegården. *VG*, 5. november.
- Strømnes, André 2022. Nå kan fasen begravnes med klubben i sitt hjerte. *Budstikka*, 13. november.
- Torheim, Ørjan og Jan Stian Vold 2011. Tok farvel med såpebobler. *Aftenposten* 10. august. <https://www.aftenposten.no/norge/i/d45Lw/tok-farvel-med-saapebobler> (04.01.2023)
- Zappa, Frank 1979. Bobby Brown. Album: Sheik Yerbouti.